

ואפילו של „קב הישר”. כך, בכלל ח הדין בדבר גודל הזהירות הדרושה בהזכרת שם שמים, נאמר: „וצריך האדם לזהר מאד שיברך ביראה ובכוונה רצויה ושלא יברך ח"ו ברכה לבטלה”, מוסיף המגיה המ"ץ הר"י: „וכדי להלחיב לב לגודל הזהירות בזה אעתיק מעשה רב. גדול אחד אינגיד ושמע בבי"ד של מעלה קול רעש גדול פנו מקום לצדיק — ולבסוף בגלל אי-זהירותו מלהוציא ש"ש לבטלה — נגמר דינו או לבוא לגיהנום או לחזור לבוא בגלגול, ובחר בגיהנום מבגלגול עכ"ל, ואיך לא ישים האדם אל לבו להזכיר את השם ביראה ופחד בכוונת הלב” — וכך במקומות לא מועטים. הגהות והוספות אלה — להוסיף באו ולהרבות תבלין למגמת הספר ואופיו המיוחד.

ואופייני בגידון, מחבר ה„חיי אדם” מדגיש וחוזר ומדגיש החשיבות המכרעת שהיא בבחינת: תנאי קודם לקיום המצוות — והיא הכוונה. אך הדברים מכוונים לכוונת פירוש המלות בלבד, וכך כתב בכלל יח ס"ב: תקנו חז"ל לומר ג' פעמים תהלה לדוד בכל יום ומצוה זו מכרעת שאם היה שקול נחשב כרובו זכויות ומכרעת שיהי' כבן עולם הבא ולכן חייב לכיון בה (ודע שבכל מקום שנכתב צריך לכיון ר"ל שיכוין פירוש המלות אבל לא יכוין כוונות ושמות כי בעו"ה אנחנו מלוכלכים בחטא ובלתי ספק המכוין מקצץ בנטיעות ואפילו הלומדים כתבי האר"י אינו מבין רק המלות ולא הענין ואפילו אחד מאלף לא ימצא שבקי בזה וה' יראה ללבב). ובמהדורה שלישית מתקפ"ה הוסיף המגיה הרב הר"י הגהה בסוגריים: (לאחר זמן נעלמו כמובן, הסוגריים ותכנה הוכנס לתוך הטקסט גופא), „ופוק חזי מאן גברא רבה קא מסהיד מהרש"ל בתשובה האריך בזה הרבה וסוף דבריו, ולכן אתובי אל תלך בדרך אתם ואין לך עסק בגסתרות המתהרים בחידושים כאילו הם יודעים ומבינים רזי התורה וצפוגיה ותלואי שידעו הגלוי. מה יפה כח של ר"ש מקינן אחר שלמד סתרי הקבלה אמר שהוא מתפלל כתינוק בן יומו וכו'”. אגב מעניין הסיוע מהמהרש"ל שכידוע, הוא מהמתנגדים בכלל ללימוד הקבלה שנפוץ בימיו וגם אינו מסתייע להלכה מדברי קבלה.

מן הראוי לשיב לב לשינויים שחלו בכלל י — תלמוד תורה — הלקוח מזירה דעה סי' רמו. כך, בסי"ב בסוף: „ואין לאדם ללמוד חכמת קבלה אלא עד שמילא כרסו מגמ' ופוסקים ויהי' ירא שמים גדול ועוסק בתורה אבל בלא זה אסור ומאד החמיר בזה ר' חיים וויטאל ז"ל”. במהדורה שליו"ת מתקפ"ה אחרי הסיום ומאד החמיר בזה וכו' באה הגהה בסוגריים: (וגודל מעלת מי שזוכה לחדש חידוש בתורה מובא בזה וכו' עד — ע"ש די בהערה זו). בדפוס ווילנא מתקצ"ט באה הגהה זו, אבל ראה זה פלא — הושמט לגמרי סי"ג, שמפאת תכנו המיוחד וחשיבותו, נצטט אותו במלואו: „יג. אמרו חכמים שעמי הארץ שאין להם שום חלק בתורה ואינם מחזיקים ביד לומדי תורה אעפ"י שיש בהם מצוות ומקבל נשמתם שכר בג"ע כפי שראוי אבל גופם אינם עומדים בתחית המתים שנאמר: כי טל אורות טליך מי שיש בידו אור תורה מחייתו (והארכתי בזה בדרושים בביאור נפלא) ועוד אמז"ל תורה גיתנה בארבעים יום וגשמה נוצרה במ' יום כל המשמר תורתו נשמתו משתמרת וכל שאינו משמר התורה אין נשמתו משתמרת (אינו ר"ל שמת אלא שהנשמה הקדושה מסתלקת ממנו ולא נשאר בו אלא נפש בהמית) תנא דבי ר"י משל לאדם שמסר צפור דרור לעבדו אמר כמדומה אתה שאם את מאבדה שאני נוטל ממך איסר בדמך אלא נשמתך אני נוטל”. השמטה זו אומרת: דרשני. ישנן מהדורות שהקטע נשאר במקומו ואחרות שהושמט לגמרי, וסי"ד מסומן כיג או ששני המספרים צוינו אבל בהשמטת תוכן סי"ג. כך בהוצאת טשרנוביץ

תרכ"ד חסרה הגהה הנ"ל (וגודל מעלת וכו'), אולם סי"ג לא נעקר ממקומו. ואילו במהדורת ברלין תרכ"ד חסר לגמרי תוכן סי"ג והמספר נשאר (יג יד) — אולם בתוכן סי"ד בלבד. בהוצאת זולקווא תקצ"ח — הושמטה ההגהה הנ"ל וגודל מעלת וכו' — ואילו סי"ג מכיר מקומו. בדפוס וילנא תר"ט, הושמט לגמרי סי"ג וסי"ד מסומן כ"ג, ואילו בהוצאת וילנא תרפ"ב — לא בא כל שינוי.²

ה"חיי אדם" לא רק שהוא מתקיפי ההוראה — ועומד על דעתו, אלא אף סותם

2. וכדאי לעמוד על כמה שינויים מהותיים ואף אופייניים.

בכלל לב — נשיאת כפיים ותחנון ולמנצח ועלינו לשבח ופירושו — בסוף סל"ד: ואומרים עלינו לשבח וצ"ל באימה וביראה, ברתת ובזיעה כי כל צבא השמים עומדים ושומעים והקב"ה עומד עם פמליא של מעלה וכולן עונים ואומרים אשרי שככה לו. ויהושע תקנו בשעה שכבש יריחו וחתם שמו למפרע — ע' עלינו ש' שלא שם ו' ואנחנו כורעים ה' הוא אלוקינו. ביאור עלינו (אחר שהוא שבח גדול ונעתיק כאן מדרושים שלי לבאר הכפל ד' פעמים — שלא עשנו, ולא שמנו, שלא שם כו' וגורלנו כו' שהוא נגד ד' דברים שישראל מובדלים מכל העכו"ם כמש"כ המקובלים... ובאמת ביאורו אם כי מנוסח בבירור ובפשטות תוכן רצוף תורת חן ומובאות מהזוהר וכתבי האר"י ז"ל — ומסיים: „ואומרים שמע ישראל כי כיון שאנו חלק מאורו לכן נוכל להעיד עליו שהוא א' והארכנו בזה במ"א באורך". ואכן, ניתן כאן קטע דרוש, חדור יראת שמים טהורה ומתובלת בקבלה ורמזים מזוהר ומכתבי האר"י ז"ל. כך הוא הנוסח שנדפס בשתי המהדורות הראשונות. ומעניין שבמהדורה השלישית תקפ"ה עם הגהות המ"ץ הר"י שבדרך כלל הוסיף על הראשונות, דוקא כאן מצא לנכון להשמיט כמעט כל הביאור עלינו ומנסח הרישא עד ה' הוא אלוקינו. ומסמך הסיפא: „ומה שאנו אומרים אשרינו מה טוב חלקנו ר"ל חלק בא"י ומה נעים גורלנו זה הקב"ה ומה יפה ירושתנו זה התורה שנקראה מורשה קהילת יעקב, אשרינו שאנחנו כו' ואומרים שמע ישראל כי כיון שאנו חלק מאורו לכן נוכל להעיד עליו שהוא א' (והארכנו בזה במ"א באורך)". וכך נדפס בקיצור ובהשמטה במהדורת וילנא תקצ"ט וכן שם תר"ט. והוא הדין במהדורת ברלין תרכ"ד. לעומת זאת, במהדורת טשרנוביץ תרכ"ד בא הסעיף במלואו — עם ביאור עלינו — וכן בהוצ' (שטטין?) בהעלם חמור"ד — הסעיף במלואו. במהדורת וארשה תרמ"ה עם פירוש תוספת חיים, במקום: מקוצר, ואולם במקום אחר בא במיוחד ביאור עלינו. ובדפוס וילנא תרפ"ב נמצא כל הסעיף במלואו עם ביאור עלינו. וכך כל המהדורות בשינויים ובהשמטות לפי ראות עיני המדפיסים. ברם, דפוס ראם — וילנא מה ראו לשנות מדי פעם מן המקובל — מי חכם וידע.

אגב, באותו כלל בסי"ב, במהדורה א נאמר: „כל כהן שיש בו מהדברים המונעים אותו מנשיאת כפיים יצא קודם רצה מביהכנ"ס ויעמוד שם עד אחר שקרא החזן כוהנים ואז מותר לכנוס ומ"מ נוהגים שלא לכנוס לביהכנ"ס עד שיגמרו נשיאת כפיים שלא יאמרו שהם פגומים". ואילו במהדורה ב תיקן המחבר כהאי לישנא: „כל כהן שאינו רוצה לעלות לדוכן יצא קודם רצה מביהכנ"ס" — עד: „שלא יאמרו שהם פגומים" וממשיך ומסיים: „אבל הפסולים א"צ לצאת דאין כוונתו על הפסולים ואפילו אמרו לו עלה אינו עובר" (מ"א סק"ד).

במהדורת ברלין תרכ"ד בסוף הכלל נדפס בפטיט: כלל לב לג — דיני קדיש יתום סעיפים א' וב', ואח"כ: דיני אורח ותושב, סעיפים א'—ז'.

הלכה בהתאם להכרעתו. ונוהג הוא בעל ה„חיי אדם” להכריע בתרי אנפין. במקום שישנה פלוגתא וקיימים חלוקי דעות, הרי הוא מכריע כדיעה אחת ואף מביא, תכופות, ראיה לדבריו בתוך הספר. במקום שהוא מחדש הלכה או חולק על פוסק מקובל — דבר המצריך ביאור, משא ומתן ולינה בעומקה של הלכה, הרי לשם כך חיבר ס' „נשמת אדם” — ואילו את התמצית וההכרעה מצטט ומביא ב„חיי אדם”, ללא שום רתיעה, חשש והיסוס. מעין, כזה ראה וקדש.

בעל ה„חיי אדם” מוכיח בקיאות רבה גם בתלמוד ירושלמי. מסתייע בו ואף בונה סברותיו והכרעותיו לא אחת על הנאמר בירושלמי. נאמן הוא לרשום בשער, ובראש דבריו, דן הוא בפסקי הרמב"ם ונושא ונותן בפסקיו ואף מעמיד ההלכה כמותו — אפילו במקום שרוב הפוסקים הכריעו אחרת. אמנם, הדבר צריך עיון מבחינת בירו ואמיתת ההלכה — אבל מכל מקום כך העובדא.³

3. כך לדוגמא. בכלל יג הל' שבת — המעמר, נאמר: „אין עימור אלא בגדולי קרקע, וענין העימור הוא שמאסף שבלים או פירות או עצים במקום גידולן וכו' — ומסיים בחידוש ס"ג: „המקבץ פירות אפילו שלא במקום גדול עד שנדבקו יחד או שתלאן בחבל ועשאן גוף אחד חייב דגם זה מלאכת עימור שקושר עמרים”. ב„נשמת אדם” מבאר באריכות שמקור הדין הזה נובע מרמב"ם פ"ח מהל' שבת האומר: „המקבץ דבלה ועשה ממנו עיגול או שנקב תאנים והכניס החבל עד שנתקבצו גוף א' הרי זה תולדות מעמר וחייב וכן כל כיוצא בזה. וכ"כ בש"ע סי' שמ, וכתב הכ"מ בשם הר"ן דדוקא שקבצן ממקום גידולן, אבל אם קבצן בבית לא... ולא זכיתי לידע המקום שכ"כ הר"ן... וסבור הייתי שהרמב"ם דוקא נקט תאנים דדרך לעשות מהם בשדה לקבצן ולעשות מהם עיגולים כידוע אבל לא בשאר פירות. ואמנם, בפ' כ"א כתב: המדבק פירות עד שיעשה גוף אחד חייב משום מעמר. לפיכך מי שנתפזרו לו פירות בחצרו מלקט ע"י ואוכל אבל לא יתן לתוך הסל כדרך שהוא עושה בחול שמא יכבשם בידו בתוך הקופה ויביא לידי עימור, הרי להדיא אפי' בנתפזר ואפילו בחצר שאינו במקום גידולו חייב אם כבשם בקופה, ודלא ככ"מ בשם הר"ן”. כנראה שלפני המחבר היתה גירסא מוטעת בכ"מ ובמקום: הרמ"ך כתוב בטעות: הר"ן, אע"פ שברוב מהדורות הרמב"ם, הגירסא הנכונה: הרמ"ך — רבינו משה כהן, בעל ההגהות והשגות הידוע על הרמב"ם. והנה, ה„כסף משנה” — וכך גם סתם בש"ע — ואף המג"א סוברים כמו הרמ"ך שדעת הרמב"ם הוא — דוקא במקום גידולן. ברם, ה„חיי אדם” סובר שהרמב"ם מתכוון גם שלא במקום גידולן, כמו שמבאר דעתו בפרק כא: „שאם כבשם לקופה בפירות ש בחצר — חייב משום מעמר, א"כ לפחות היה צריך להביא בפנים הספר את שתי הדיעות כאחת — ולא הלכה פסוקה כפי הכרעתו — ונגד הרמ"ך, הש"ע, ה„מגן אברהם” ועוד.

אמנם, אליבא דאמת גם ה„מעשה רוקח” וגם בש"ע הרב בעל ה„תניא” נאמרו ונשנו סברת ה„חיי אדם” אליבא דהרמב"ם לחלק שלא במקום גידולן — בין איסוף הפירות לבין מקבץ הפירות לגוף אחד דהוי מעמר. ואכן, גם באליהו רבא ובפרי מגדים העירו על הכ"מ דדעת הרמב"ם היא שלא כסירוש הרמ"ך. ואמנם, גם ב„אגלי טל” מרמז שהרמ"ך, כדרכו, בא לחלוק על הרמב"ם ולא לפרש. מכל מקום, הם העירו בלבד שכך דעת הרמב"ם, אבל לא גמרו אומר להלכה — שזוהי דעת הרמב"ם וכך היא ההלכה. ואילו ה„חיי אדם”, על יסוד סברתו והכרעתו מנסח הלכה פסוקה שזוהי דעת הרמב"ם והלכה כמותו — בניגוד

מן הדין בספר הלכתי-מציתי וריכוזי לסדר לראשונה את הפירוש המקובל, לצטט ולמסור את המקורות, הטעמים והנימוקים מן המקורות והפרשנים או הפוסקים — ראשונים במעלה במסורת הפסיקה וההלכה. ואם יש את נפשו של המחבר לסטות מן המקובל, הרי שלפחות, מן הראוי להביא ראשית כל, את הטעמים והפירושים המקובלים ואחרי כן — את הרצוי בעיני המחבר. בבחינת: יהודה ועוד לקרא. להוסיף עוד טעם, שאינו מצוי ושכיה, אבל נאמר בשם גדול מן הראשונים.

והנה, בעל ה"חיי אדם" לפעמים מפתיע בדרך מקורית משלו. זונח הוא את הפירושים והטעמים המקובלים והמצוטטים — החל מרש"י, הרי"ף ומפרשיו, הרמב"ם ונושאי כליו — ועד מפרשי הש"ע הקלאסיים, ואף לרבות עד ל"חיי אדם". זאת ועוד, הפירושים והטעמים שנויים במחלוקת — ויש בהם משום נפקא מינא לדינא, במקרה כזה יש לשאול: מה ראה ה"חיי אדם" להתעלם מטעמים מעוגנים בהלכה זו ופירושים שדשו בהם גדולי הפרשנים והפוסקים — ראשונים ואחרונים — ולנקוט דוקא בטעם שאינו נזכר בכל המשא ומתן והשקלא וטריא שבין מפרשי הטור והשלחן ערוך — עמודי ההוראה בישראל⁴.

לדעת רוב הפוסקים. ואפילו ללא ציון כמקובל: וצ"ע, והדבר צריך הכרע, או ציטוט דעת החולקים בצורת: ויש חולקים.

בש"ע-הרב, סי' שמ סט"ו — בהל' שבת — נאמר: „המעמר הוא מאבות מלאכות שהיה במשכן בסימנים הזורעים ואין עימור אלא כשמאספו במקום גידולן וכן המאסף פירות ומקבצן יחד במקום שנפלו מן האילן אבל אם נתפזרו במקום אחר מותר לקבצם כמ"ש בסי' שלה, ואין עימור אלא בגידולי קרקע אבל מדברי סופרים אסור אף שלא בגידולי קרקע לקבצם במקום גידולם כגון לקבץ מלח ממשרפות המים ששורפתן ונעשים מלח וכן כל כיוצא בזה. (וי"א שהמדבק פירות עד שנעשו גוף אחד חייב משום מעמר אפילו שלא במקום גידול' כגון) המקבץ דבלה ועשה ממנו עיגול או שנקב תאנים והכניס החבל בהם עד שנתקבצו ונעשו גוף אחד ה"ז תולדת מעמר וחייב וכן כל כיוצא בזה. (וצריך להתמיר כדבריהם). הרי למרות שהגר"ו סובר שדעת הרמב"ם היא „שבעשאו לגוף אחד" אפילו שלא במקום גידולם חייב משום מעמר — ולא כפירוש הרמ"ך בדעת הרמב"ם — לפי סברת הש"ע והמ"א, מכל מקום סתם כדעת רוב הפוסקים ומביא דעת הי"א רק הוסיף: „וצריך להתמיר כדבריהם". ואילו ה"חיי אדם" תקיף ועומד על דעתו וסותם כך בפנים הספר. ה"משנה ברורה" המתחשב לרוב בדעת ה"חיי אדם" ופסקיו, מציין הפעם בגידולן בסי' שמ ס"ק לח: „במקבץ דבלה ועשה ממנה עיגול או שנקב תאנים... ה"ז תולדות מעמר — שדרכן של אותן הפירות לחברן באופן זה ועיין בנשמת אדם שמצדד דאף כשעושה כן בבית חייב משום מעמר וכו' " — כפי הנראה נקט לשון זה משום זהירות, אם כי הדבר מובא כהלכה פסוקה ב"חיי אדם".

4. לדוגמא בריש הל' סוכה כלל קמה ס"א: „כתיב בסכת תשבו ו' ימים למען ידעו דורותיכם כי בסכות הושבתי את בני ישראל וגו' מארץ מצרים, מתחלה כתיב בסכת חסר וכאן בסכות הושבתי כתיב מלא, אלא להורות ב' מיני סוכות שישבו, א' סוכות של ענני כבוד, וא' סוכות ממש בשעה שצרו על העיירות במלחמת סיחון ועוג". ויש להתפלא, שהרי במסכת סוכה ו ב, נדרש החסר והמלא על הדפנות — בפלוגתא שבין ר"ש ורבנן — „בסכת בסכות שתים כהלכתן ושלישית אפילו טפח". או שם ט ב, בסכת חסר — ולא סוכה שתחת

ד. בין ה„חיי אדם”, ה„מגן אברהם”, „אליהו רבא” והגר”א בעל „חיי אדם” מייחס חשיבות מיוחדת למפרש הש”ע בעל ה„מגן אברהם”, עד כדי כך, שבשער ספרו מצא לנכון לציין פעמיים זאת. כך הוא מדגיש בהוצאה הראשונה, בשער ספרו: „חלק שני ספר נשמת אדם, בו ביאר המחבר כל דין שהכריע או שהמציא מאיזה טעם כ”כ מש”ס וירושלמי ופוסקים ראשונים ואחרונים והרבה ביאורים במימרות הירושלמי ומראה מקומות ברמב”ם שהשיגו עליו גושאי כליו והמחבר מתרץ ובפרט בדברי המ”א במקומות שהם צריכין ביאור או צריכין תיקון”. ובפירוט ה„תועלת זה הספר רבים”, בתועלת ה’ נאמר: „הלומדים בדברי מ”א ידוע שדבריו עמוקים מאד וגם יש בו ט”ס הרבה ובספר זה ימצא מרגוע ונחת ויבין דבריו המאירים” — ואכן, הוא דן והופך בהם בכל כלל וכלל. מתאמץ לפרש את דבריו, לחשוף מקורותיו ולמצוא להם סמוכין עד כמה שאפשר. ברם, הערצתו ל„מגן אברהם” אינה מונעת ממנו — להשיג ולחלוק על דבריו ואף להכריע כנגדו. בייחוד, נוטה הוא לצד ה„אליהו רבא” בריבו עם ה„מגן אברהם”. ללמדך. הערצת אחד — ואמת ההלכה לחד.

ה„חיי אדם” לא ראה את „מחצית השקל” — הפירוש הקלאסי על ה„מגן אברהם”

הסוכה. נשאלת השאלה: מנין לו לבעל „חיי אדם” לדרוש החסר והמלא לענין „ב’ מיני סוכות שישבו” — ומהו המקור לכך. יתירה מזו, הרי מצינו שם יא ב, מחלוקת בין ר’ אליעזר ור’ עקיבא, שר’ אליעזר אומר: כי בסוכות הושבתי את בני ישראל — ענני כבוד היו ור’ עקיבא אומר: סוכות ממש. ועי’ טור סי’ תרכה שפסק כר”א והב”ח וכן הט”ז שם ביארו באריכות מהו ההבדל שבין שני הטעמים, אם יש לכוון רק זכר לענני כבוד — כפי דעת הב”י והט”ז בפירוש הטור, או שלפי דעת הב”ח והמג”א יש גם לכוון — או לכוון בעיקר — ליציאת מצרים. באופן שגראה, שיש הבדל לדינא בפלוגתא שבין ר”א ור”ע. ואילו, בעל ה„חיי אדם” מפתיע באמרו, שהדיוק חסר ומלא בא „להורות ב’ מיני סוכות שישבו, א’ סוכות של ענני כבוד וא’ סוכות ממש” — כאילו שאין פלוגתא בדבר, אתמהה. ולא פחות מכך יש לתמוה על שהוא מפרש „וא’ סוכות ממש בשעה שצרו על העיירות במלחמת סיחון ועוג” — טעם זה נזכר רק ברוקח, ולא בשום מקום אחר. הפירוש המקובל, כמו ברש”י: „סוכות ממש, מפני החמה בשעת חנייתן היו עושים סוכות” — היינו, מיד בצאתם ממצרים, כפי משמעות הפסוק. מוזר לכן, למה נטש דרך כל המפרשים והפוסקים וההשלכות התלכתיות מכך. ואם אפילו רצה להזכיר טעמו של הרוקח — אפשר היה בנוסף, אבל לא במקום הפירוש המקובל וכטעם העיקרי. מי חכם ויבין פשר דבר. ויש עוד להעיר, ההנמקה שהוסיף ה„חיי אדם”: „וצוה מצוה זו בתשרי ולא בניסן שהיא זמן יציאת מצרים משום דבימות החמה אינו ניכר המצוה כי כן דרך לישב בסוכות מפני החום משא”כ בתשרי שכבר הגיעו ימות הגשמים ואז ניכר שהוא למצוה” — היא הנזכרת בטור, אבל טעם זה הולם רק אם נאמר שבזמן יצ”מ ממש עשו סוכות, תיכף בחנייתן במדבר, אבל אם נניח שהטעם קשור למלחמת סיחון ועוג, איך אפשר לתלות זאת ביצ”מ, בזמן שהמאורע היה בסוף ארבעים שנה ליצ”מ. ואולי, בעל הרוקח בא ללמדנו כי בסוכות ישנו גם רמז לנסים שנעשו לנו במלחמות סיחון ועוג, שגם אז עשו סוכות. בכל אופן, קטע־הפתיחה של ה„חיי אדם” להל’ סוכה צ”ע.

— ולכן, ישנם מקומות רבים, ששני הפירושים אינם תואמים זה את זה ואף מתנגדים אחדדי. אולם, על פי רוב, יש ביסוס גם לשניהם, ושתי הדיעות גם יחד — בשיטת ופירוש דברי ה"מגן אברהם", יש להן על מה לסמוך ויש פנים לכאן ולכאן.⁵

אף בעל "משנה ברורה" אם אמנם, מתייחס הוא בכבוד ובהערכה ל"חיי אדם", דן בסברותיו ואינו זונח אף חידוש ממנו שאינו מהפך בו, לחיוב או לשלילה. הרן, לפעמים במה שנוגע להערותיו ולהשגותיו של ה"חיי אדם" כלפי המג"א, מגסה ה"משנה ברורה" למצוא מקור לדברי המג"א, לעמוד לימינו ואף נוטה — לרוב — לקבל פירושו של ה"מחצית השקל" — במקרה של ניגוד בינו לבין ה"חיי אדם".⁶

5. כך בה' שבת, בכלל יב — הקוצר — ס"ד: „בצלים שדרכן להשתרש בעליה שיש בו עפר ונשרשו שם וגם רוצה בהשרשתן התולש חייב, אע"ג שכל הבצל מגולה ואין דרך גידולן בכך, אבל אם נפלה עליהן מפולת ונתכסו האמהות של הבצלים והעלין מגולין כדרך גידולן אפילו אינו רוצה בהשרשתן חייב". — מקור הלכה זו הוא המ"א ס' שלו ס"ק יד — נמצא שההבדל העיקרי הוא בדרך גידולן — וגם ברצון תליא מלתא — והחיוב במפולת משום שנתכסו האמהות והיו כדרך גידולן — ואילו שלא כדרך גידולן אם רוצה בהשרשתן גם כן חייב. ואילו ה"מחצית השקל" מבאר את דברי המג"א שההבדל הוא: נפלה עליהן מפולת — היינו על הקרקע, דכיון שע"ג קרקע נשתרש הוי חיבור אף שלא רוצה בהשרשתן מדברי ה"משנה ברורה" ס"ק נז נראה שהוא מפרש דברי המג"א כמו ה"חיי אדם" מפני שהוא מצטט דברי המג"א כלשונו של ה"חיי אדם" ואף מוסיף: „אפילו אינו רוצה בהשרשתן חייב כמו שאם היו נטועים בשדה", משמע, שדברי המג"א מכוונים לעליה, אחרת, מהו ההבדל בין קרקע לבין „היו נטועים בשדה". אמנם בספר „פעולת אדם" המוסב רובו ככולו על ה"חיי אדם", מציין „דברי הרב בזה אינם מובנים לי ולפי הנראה הוי כשגגה היצא משליט — אבל החילוק שכתב הרב לא מסתבר כלל".

באותו כלל ס"ו נאמר: „ואסור להישען באילן אם הוא דק שמגיד על ידו אבל אם הוא עב מותר". מקור הדין הוא ב"ים של שלמה" ומובא במג"א ס"ק טו: „ולהשען באילן „בבריא מותר ר"ל אם האדם בריא וא"צ לסמוך הרבה באילן ולכן ל"מ משתמש במחובר ותש מוסבים על האילן היינו, בריא — עב, תש — דק. ואילו ה"מחצית השקל" מפרש: „בבריא מותר ר"ל אם האדם בריא וא"צ לסמוך הרבה באילן ולכן ל"מ משתמש במחובר אבל בתש כח צריך לסמוך הרבה באילן הוי משתמש במחובר ואסור". גם ה"פרי מגדים" מפרש כך. ה"משנה ברורה" ב"באור הלכה" שם ס"ג מביא ראיה לפירוש המחצית השקל מירושלמי וכותב: „והחיי אדם ועוד אחד מאחרוני זמננו (אולי, הכוונה ל"פעילות אדם" הדין בנידון ומסוים: „אלא נראה כפירוש הרב וצריך עיון") פירשו באופן אחר... ואישתמיט מיניהו הירושלמי הלו דמוכח בהדיא דאדם קא"י. והוא מסיים: „ומה שכתב החיי אדם דאם האילן הוא עב מותר ע"כ מיירי דאינו סומך עליו כ"א מעט דאל"ה אסור בכל גווני". לעומת זאת, בעל „ערוך השלחן" הכריע כפירוש ה"חיי אדם" וחזק דבריו בסי' שלט ס"א באמרו: „ובסוף סימן של"ו ביארנו דבאילן חזק מותר להישען ובאילן רפה אסור זהו ע"פ הירושלמי פ"ה דביצה, ה"ב ע"ש".

6. לדוגמא בכלל כד, סט"ו: „כל מקום שנכתב עקר רגליו י"א דתיכף כשיסיים יהיו לרצון ואין דעתו לומר תחנונים הוי כעקירת רגליו (מ"א בסימן תכ"ב) ולי נראה דעקירת רגליו ר"ל עקירת רגליו ממש". וב"נשמת אדם" הוסיף „כ"כ המ"א בסימן תכ"ב (ובפנים בטעות:

יחס מיוחד מצד ה„חיי אדם“ לפירוש „אליהו רבא“ ומחשיב אותו לשלישי במעלה — אחרי הט"ז והמג"א, בשער הספר. בהקדמתו הראשונה הוא מדגיש: „וכתבתי כל דין ודין בין המבואר בש"ע או בדברי הט"ז והמ"א וא"ר כי הוא ספר גכבד מחמת שהיה לפניו כל ספרי הראשונים וגם כ"י הרבה (רק שיש בו ט"ס הרבה מאד אין מספר)“. ואמנם, דברי ה„אליהו רבא“ וערך הכרעותיו — נכבדים מאד בעיני ה„חיי אדם“ ולא פעם הוא מקבל דבריו, כפסק הלכה למעשה.

ואין צריך לומר, כי בעל „חיי אדם“ — כאיש ווילנא, מגדוליה ומחכמיה, וכמחותנו של הגר"א — מתייחס אל הגר"א ביחס הערצה מיוחד. נודע הוא להעלות על נס מנהגיו, ואורחות חייו — ודקדוקיו בעשיית מצוה כהלכתה. כך, כותב הוא בכלל קנב ס"ה — בנוגע לשמיני עצרת בגולה וישיבה בסוכה מטעם ספיקא דיומא — „ובליל שמיני אף מקצת המדקדקים במצוות אינם ישנים כלל. אבל רבינו הגאון החסיד מהו' אליהו החמיר

תכ"ט) והביא ראיה מירושלמי פ"ה דברכות ועיינתי בירושלמי ושם לא נזכר מזה כלום“. ומסיק עפ"י ראיה מרש"י דברכות מ"ט „והחזר לרישא“ העקירת רגלים ממש. ואילו ה„משנה ברורה“ ב„ביאור הלכה“ סי' קיז ס"ה מכריע: „כ"כ המג"א בסי' תכ"ב וכ"פ כל האחרונים ודלא כחיי אדם שכתב דבעינן עקירת רגליו ממש ומה שכתב ב„נשמת אדם“ שהירושלמי שהביא המ"א לא נמצא, הוא בפ"ה דברכות אחר המשנה מודים מודים וגם הרשב"א הביאו בחידושו בפ' ת"ה. וכן מצאנו בעה"י בתר"י פ' ת"ה ד"ה לא אמרן אלא בשרגיל לומר תחנונים כו' מפרש כה"א ע"ש וראיתו דהנשמת אדם מרש"י דברכות יש לדחות“.

בכלל כח סי"ד: טעה בערבית של שבת... אפילו לא התפלל כלל ומכיון כשאמר הש"ץ ברכה א' מעין שבע מראש ועד סוף מלה במלה יצא... ודוקא עם הש"ץ אבל לכתחילה אסור להתפלל ביחיד ברכה א' מעין ז' ובדיעבד צ"ע אם יצא. וב„נשמת אדם“ העיר: „וגם דברי ה„לחם חמודות“ וה„מגן אברהם“ לא הבנתי כלל, דהא מדברי הגאונים שכתב הטור וכן משמע בש"מ (ט"ס וצ"ל בש"ל, היינו, שבלי לקט) משמע דוקא בדיעבד אם כיון יצא, וכיון דמיירי בדיעבד איך שייך לומר בזה „וטוב לאמרה עם הש"ץ“ דמשמע דמתיר אפילו לכתחילה, ע"ש. אבל, בש"ע סי' רסח סי"ג נאמר: „אם התפלל של חול ולא הזכיר של שבת או שלא התפלל כלל ושמע מש"ץ ברכה מעין שבע מראש ועד סוף יצא“, הרי שהש"ע בשם הטור הכריע שאם שמע מש"ץ יצא, שמע מינה שלא צריך „לומר מלה במלה עם הש"ץ“ וע"ז מדגיש המ"א „וטוב לאמרה עם הש"ץ“ ולא רק לשמוע ולכוין — ולא כמו שסובר הג"א ש„מדברי הגאונים שכתב הטור משמע בדיעבד“. וגם ה„משנה ברורה“ ס"ק כד כתב „יצא, ולכתחילה יש לזהר לומר עם הש"ץ מלה במלה מן תחילת הברכה עד סוף בא"י מקדש השבת“ — כמו ה„מגן אברהם“. והפעם מתעלם לגמרי ממה שנאמר ב„נשמת אדם“. ובנוגע לתפלה ביחיד, ה„חיי אדם“ אומר: „אבל לכתחילה אסור להתפלל ביחיד ברכה אחת מעין שבע ובדיעבד צ"ע אם יצא“. והכוונה, המג"א פוסק דבדיעבד יצא ו„אליהו רבא“ חולק עליו. אבל ה„משנה ברורה“ אומר ברורות: „ולא יאמר ביחיד ברכת מעין שבע“ וב„ביאור הלכה“ מבאר: „עין במ"ב מש"כ ולא יאמר ביחיד הוא ממ"א ולא העתקתי מש"כ דבדיעבד יצא כי הא"ר חולק ע"ז ובפרט לפי מה שהסכים הגר"א בס"ט דברכה זו לא נתקנה ליחיד“. וגם הפעם התעלם מ„חיי אדם“ בניגוד למקובל ב„משנה ברורה“.

מאד שצריך לישן בלילה וגם לאכול כל היום בסוכה... ופעם אחד היה קור גדול בליל ח' ואמר אעפ"י שבשאר הימים היה פטור מן הסוכה מ"מ להראות הלכה לתלמידים צוה שילבישו עצמם בטוב וילינו בסוכה".

בהל' ציצית כלל יא סי"ב: „יש אומרים דאסור לעשות טלית של פשתן... וכבר נתפשט המנהג בקהילתנו לעשות טלית של פשתן וציצית של פשתן (עפ"י הגר"א)". אולם, בש"ע סי' ט ס"ו — י"א וכו'. הגה. ומיהו אם א"א רק בטלית של פשתן מוטב שיעשה טלית של פשתן וציצית של פשתן משיתבטל ממצות ציצית (תשובת הרא"ש), וב„משנה ברורה" ס"ק יט — „ויכול לסמוך על המתירים גם לענין ברכה". וב„שער הציון" מציין: „ובביאור הגר"א כתב דהעיקר כדעת הר"ת דאסור לעשות גם ציצית של פשתן וצ"ע דה"חיי אדם" כתב דנתפשט טלית של פשתן וציצית של פשתן ע"פ הגר"א ז"ל".

כמו כן, מביא ג"כ נוסחאות הגר"א ופירושיו, כגון בכלל ו ס"א — דין עניית אמן: „... אם כן הכוונה אמן שיהיה מבורך וכן שמעתי בשם הגר"א שברוך פירושו שיהיה מבורך, לא כמו שחושבים פירוש ברוך לשון שבת, רק שאנחנו מבקשים שיהיה מבורך כידוע א"כ גם אמן פירושו כנ"ל"; בכלל ג ס"ז: „ברכת בורא נפשות רבות... ולא יאמר על כל מה שבראת אלא על כל מה שברא... (והגר"א בביאוריו סי' רז ס"ק ד כתב שהעיקר לומר שברא וגם הכריע העיקר לסיים בשם גם צריך לומר חי העולמים בצירי)".

דוגמא נוספת, ב„גשמת אדם", בהל' פסח, שאלה לג — „בענין אכילת מרור שנהגו במדינותינו לאכול חריין מפורר כי א"א בשום אופן לאכול אותו שלם מבלי מפורר שהיא סכנת נפשות כמו שאירע ר"ל לאיזה אנשים בקהילתנו ולכן נהגו לאכול מפורר וכן נהג הגר"א, ולהיות שכעת נדפס פי' הגדה מהגאון בעל „חווה דעת" ומבואר בו שהאוכל מפורר אינו יוצא כלל, נשאלתי איך לעשות הגם שאיני כדאי להכניס ראשי בין שיני אריות כאלו". אולם, הוא מכריע כדעת הגר"א „ושמעתי שהגר"א הקפיד שלא ימלול עד אחר ערבית, והנה כל המשמשים אותו שראו מעשיו כבר הלכו כולם לחיי עולם הבא ולא נודע טעמו ונראה לי דדינא קאמר... והיינו כדעת הגר"א ולכן נ"ל דיש לנהוג כן". לא פעם מציין „וכן נהג הגר"א"; לאמור: מעשה רב מרבן של ישראל — ואין לשנות.

בכל זאת, יש וה"חיי אדם" תולק על הגר"א, לומר לך, שאמת התורה — קודמת לכל. כך, בכלל קנד סכ"ג, „גשמת אדם" ס"ק ב: „בענין כתיבת בני המן כבר נהגו בכל תפוצות ישראל לכתוב איש בראש העמוד ואת בסוף השיטה ועשרת בסוף העמוד... והגר"א כתב דשיבוש הוא מה שנוהגין לכתוב באותיות גדולות ולמלאות כל העמוד... ואף שראוי לסמוך על הגאון ר"א אפילו באיסורי תורה כ"ש בדרבנן, מכל מקום עפר אני תחת רגליו וקשה לי מאד דבר שנתפשט המנהג בכל ישראל" — ומסיים: „ועכשיו בא לכאן משולח א"י הדר בצפת תוב"ב מקום אדוננו ה„בית יוסף" ואמר ששם המגילות כתובים י' בני המן בעמוד בפני עצמו כמנהגנו, וברוך השם שהנחני בדרך אמת". ועוד. ואופיינית היא השגתו על הגר"א בכלל ס ס"י, בנידון: אם מותר להרהר בד"ת קודם שיברך, דהרתור לאו כדיבור דמי... (והגר"א הניח בצ"ע ודעתו נוטה לברך גם המהרהר בד"ת). וב„גשמת אדם" ס"ק ד: „הקשה הגר"א כיון דהיא ברכת המצוה ובכלל המצוה ג"כ הרהור כמו שכתוב והגית בו יומם וכו' מלשון הגיון לבי, ונ"ל

דכיון דברכת התורה נפקא לן מקרא דכי שם ד' אקרא וקריאה היינו דיבור ולכן גם החכמים לא תקנו ברכה על ההרהור... ועוד צ"ל דדוקא במקום דכתוב הגיון לבי היא במחשבה אבל הגיון ולא כתוב לב, פירושו: דבור, כדכתיב במשלי: כי אמת יתגה חכי ואין מחשבה נופל על החיך ועי' בקונקורדנסיא".

גם ביחס למורו ורבו ה, נודע ביהודה" נתג כך בהל' תפילין, כלל יד ב, נשמט אדם" מברר הוא שאלה, בענין שחרות בתים של תפילין שנהגו להשחיר אותן במין גומא ודבק עד שיכולין לקלפו מן הבית... תשובה, בדין זה כבר נשאל אמ"ו הגאון בעל „נודע ביהודה" סי' א' מהגאון דק"ק בון ודעת השואל לפסול מתא דבסי' ל"ב דצפה הבתים בזהב פסול. ומורי הגאון וצלה"ה האריך בראיות וכתב דהטור וב"י ולבוש וכל האחרונים כתבו דצפה הבתים בזהב פסול לא דייקי ותמה עליהם שלא מצא אחד מן הראשונים שיפרש צפה זהב כדעת הטור, אלא דר"ל צפה שעשה הבתים של זהב וצפה הפרשיות אבל כשהבית של עור מותר לחפות עליו בכל דבר שירצה רק שיהיה השי"ן בולט... והאף שאני מכיר וידעתי שלא יסמוך מורי ז"ל לפסוק דין זה כי אם בראיות ברורות מש"ס ופוסקים ראשונים.. ואני בער ולא אדע וח"ו איני כחולק על רבי רק תורה היא ומכ"ש במצות דגופא — ולענ"ד דברי הטור מדוקדקים בכל דבריו דבודאי צפה הבתים בזהב פסול", ומאריך בזה וגם מסתייע בחוות דעת של הגאון „בית מאיר" ומגיע לידי מסקנא זו.

ב, „חיי אדם" רבו כמו רבו הביטויים, השמות, הכינויים וההגדרות בלועזית — במדה בלתי מצויה. אין לך כלל שאין בו כמה צמחי-לשון-לועזיים ובייחוד בכללים הדנים בברכות ובהל' פסח וכדומה. הלועז — כולל לא רק שמות-כינויים בשפת המון, בידיש, אלא נשתלו לתוך גוף הספר גם כינויים-ביטויים בפולנית וגרמנית — לאין ספור. כך לדוגמא, בכלל קל סי"ג: „הגר"א ביטל מנהג מלהעמיד אילנות בעצרת משום שעכשו הוא חוק העמים להעמיד אילנות בחג שלהם שזרין זאלאניא שווענטע און פינגשטיין" — וכך ללא ספור (אגב, בדפוס מן-ראם וילנא תרי"ט — אין בכלל פיסקא זו ובמהדורת לוי"ן אפשטיין ירושלים, בסוף כלל קלא סי"ג נאמר: „הגר"א ביטל מנהג מלהעמיד אילנות בעצרת" — ותו לא). אמנם, גם בשלחן ערוך ובייחוד בהגהות ה, מפה" ישנן ביטויים-כינויים בלועזית ומספרם לא מועט, אבל שונה ה, „חיי אדם" כי — הספר זרוע כולו ביטויי-לועז בידיש, גרמנית ופולנית, דבר המקשה על הבנתו למי שאין מוצאו מארצות מזרח אירופה הסלאביות. מן הצורך להוסיף לוח המילים הלועזיות בתרגום עברי מנופה, אחרת, יגרע מערכו של הספר, ואף לפעמים, הקטע כולו בלתי מובן כל צרכו, מפני שלא ידוע במה המדובר, ובייחוד בנידון ברכות הנהנין והלכות שבת ופסח. פיענוח הלועזיות ב, „חיי אדם" — תיקון הראוי לשבח ומוסיף נופך לספר כולו.

יש להעיר, כי מהדורת הרב ר"ב זילבר ופירושו הנרחב ל, „חיי אדם" — היא כבחינת „השפעת עלינו רוב טובה" שאין לעמוד בו. אמנם, הרב המחבר עשה ועושה מלאכה גדולה שיש בה משום חכמה רבה, אבל מחטיא הוא את המטרה. מחבר ה, „חיי אדם" שם לו למטרה: להגיש ספר עממי שוה לכל נפש, וכבטויו: „שאפילו נער בן י"ג שנה יכול ללמוד ולהבין ולהיות בקי ברובו ככולו מדיני השלחן ערוך בזמן מועט מה שצריך לתלמיד וותיק יגיעה רבה כמה שנים", בא הרב זילבר והופך הקערה על

פיה. משנה הוא צורתו של ה"חיי אדם" ומשווה לו אופי של ספר למדני. עמוק ומסובך המצריך פירוש ופירוש בצירוף הערות והארות — עד בלי די. בכרך הראשון הגיע הרב זילבר עד להלכות תפילין — ואם לשפוט לפי ההתחלה, הרי עד שיברך על המוגמר ייהפך ה"חיי אדם" למפעל אנציקלופדי, עצום ממדים ורב־כרכים, שאולי פתחו הצר יהיה פתוח רק ללמדנים שמילאו כרסם בש"ס ופוסקים, בכדי לחדור ולהבין הפלפולים, ההערות וההארות הניתנים — במדה גדושה. ולא זאת היתה כוונתו של המחבר, "חיי אדם". בכל ההוצאות הקודמות, אפילו עם הפירוש, "תוספות חיים" מר"ש פינקלשטיין וארשה תרמ"ב — נכלל החיי אדם בכרך אחד והתגהות והתוספות — קצרות ושוות לכל מעיין. לא כן, מפעלו — החשוב כשלעצמו של הרב זילבר. טוב היה, לו חיבר ספר בפני עצמו, כדוגמת ה"ערוך השלחן" — אבל לא כתוספת המרובה על העיקר פי כמה וכמה. נהוג ומקובל היה, שה"חיי אדם" הוא ספר לעם וחבורות־חבורות שתו מימיו הנאמנים. מן הראוי לכן, לשמור אמונים לאופיו, למגמתו ולמטרתו.

יש גם להעיר, כי מן הצורך בכל הדפסה מחדש — לנקותו, לנפותו ולהסיר ממנו כל שגיאות דפוס וטעויות סופר שנדבקו בו — והמכאים אורו. כבר המחבר בעצמו עמד על תקלה זו, ואין ספר שכל כך הרבה מוזהר הקורא על השגיאות שבספר, והמחבר עצמו והבאים אחריו, סברו לתקן — ולא תוקן לגמרי. גם בספר, "שערי צדק" להגר"א דנציג יש בו לוח תיקון טעות שב"חיי אדם", עד כדי כך שקד המחבר לתקן את הטעון תיקון — ולא עלתה לו. גם כיום, אחרי עשרות מהדורות מצויות שגיאות וט"ס — ולא במעט.

קביעת הטקסט הנכון, ניפוי הספר מכל שגיאות דפוס וטעויות סופר ומעל לכל: תרגום הלועזיות שבו לעברית נכונה — תרומה נכבדה להגדיל ערכו וחשיבותו, לאין ערוך.